

A meta-analysis of the Relationship Between Religiosity and Political Culture in Iran after the Iranian Islamic Revolution

Received: 29/09/2022

Accepted: 01/01/2023

Masoumeh Bagheri^{*},Hasan Shojaie^{**}

(152-180)

The purpose of the present study is to investigate the relationship between religiosity and political culture in the Islamic Republic of Iran using a meta-analysis approach. The statistical population of the research includes master's theses, doctorate and articles related to religiosity and political culture, of which 13 studies were included in the meta-analysis process using a non-random purposeful sampling method. Effect size coefficient was evaluated using CMA2 software. The results have shown that the effect size of religiosity studies with political culture is equal to 0.454, which is interpreted as moderate but upward based on Cohen's criterion. The results of the research have also shown that as time passes since the Islamic Revolution of Iran, the relationship between religiosity and political culture is increasing, which shows the variable importance of religiosity in increasing political culture. Also, taking into account the social conditions of Iranian society and the studies that have been conducted in this field, political culture as a political phenomenon is influenced by various factors, including the religiosity of citizens, so this factor interacts with other factors in the society on the political culture of individuals. Society has an effect.

Keywords: Political culture, religiosity, metaanalysis, Islamic Republic of Iran

* . Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Economics and Social Sciences, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran (corresponding author), m.bagheri@scu.ac.ir.

** . Master of Social Sciences, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran, hasan.shojaie6677@gmail.com.

مقدمه و بیان مسئله

بیشتر پژوهشگران معتقدند که مفهوم فرهنگ سیاسی در توسعه علم سیاست نقش حیاتی و بزرگی داشته و همواره جوامع گوناگون در مسیر توسعه و تحقق آن کوشیده‌اند تا آن را فرهنگی نهادینه در رفتار سیاسی اشخاص در نظر داشته باشند و اشخاص بتوانند در چهارچوب این فرهنگ خواسته‌های قانونی و جهت‌گیری‌های سیاسی خویش را برآورده سازند. در مورد اینکه فرهنگ سیاسی چیست، به نظر می‌رسد تعاریف گوناگونی ارائه شده است (رهبرقاضی و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۴۲). از این رو، تعبیر «فرهنگ سیاسی» را می‌توان در نوشته‌های جامعه‌شناختی و مردم‌شناختی کسانی مانند ساموئل بوراندر،^۱ آدام اولام،^۲ روث بندیکت،^۳ مارگارت مید،^۴ آبراهام کاردینر،^۵ رالف لینتون^۶ و دیگرانی که روی مفاهیم فرهنگ و شخصیت کار کرده‌اند، دنبال کرد. بنابراین، فرهنگ سیاسی به طور متمرکز در متن دمکراسی‌های غربی موجود بررسی شده است. یکی از این بررسی‌های صورت گرفته، کتاب «فرهنگ مدنی»^۷ اثر آلموند^۸ و وربا^۹ است که در سال ۱۹۶۳ منتشر شده است (قجری و بایستی، ۱۴۰۰، ۱۲۲). آلموند و وربا فرهنگ سیاسی را برآیندی از نگرش‌ها و جهت‌گیری‌های همه اعضای جامعه می‌دانند (نجف‌پور و تدین‌راد، ۱۴۰۰، ۳۲۴). به اعتقاد وینگاست^{۱۰} نیز فرهنگ سیاسی، بخشی از کل فرهنگ است که نوع نگاه فرد به سیاست، ساختار سیاسی و میزان نحوه نقش‌آفرینی او در فرایند سیاسی را تعیین می‌کند (وینگاست، ۱۹۹۷، ۲۵۶؛ احمدی و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۰۹).

1. Samuel Borander

2. Adam Ulam

3. Ruth Benedict

4. Margaret Mead

5. A.Kardiner

6. Ralph Linton

7. The civic Culture

8. Gabriel Almond

9. Sidney Verba

10. Weingast

در سال‌های اخیر بررسی رابطه میان دین‌داری و فرهنگ سیاسی موضوعی بوده که توجه بسیاری از پژوهشگران و صاحب‌نظران را به خود جلب کرده است. پژوهش‌های بسیاری به بررسی رابطه دین‌داری با فرهنگ سیاسی در جهان و ایران پرداخته‌اند که از این بین می‌توان به پژوهش لیپست^۱ (۱۹۶۴)، دیاموند^۲ (۱۹۹۴)، بیات‌ریزی (۱۳۷۹)، حق‌خواه (۱۳۸۵)، تقی‌زاده ایمانی (۱۳۸۹)، گلچین و همکاران (۱۳۸۷)، کردی (۱۳۸۸)، رئیسی عیسی‌آبادی (۱۳۹۰)، میارغنج (۱۳۹۴) رهبرقاضی و همکاران (۱۳۹۵)، نایی و میرزایی (۱۳۹۷)، علمی (۱۳۹۷)، رئیسی عیسی‌آبادی (۱۴۰۰)، قجری و بایتس (۱۴۰۰)، نجف‌پور و تدین‌راد (۱۴۰۰) اشاره کرد. همچنین، به شهادت تاریخ معاصر ایران، دین نقش بسیار مهمی در تکوین فعالیت‌های سیاسی (از جمله فرهنگ سیاسی) داشته است. در جنبش مشروطه که روشنفکران سکولار و مذهبی آن دوره به کمک علمای مذهبی توانستند آرمان‌های سیاسی خود را برای مردم ترجمه کنند، از انگاره‌ها و آموزه‌های دینی بسیار استفاده شد. در ملی‌شدن صنعت نفت نیز با تمام انتقادات و تشکیک‌هایی که وارد است، نمی‌توان از نقش رهبری مذهبی آیت‌الله کاشانی که در کنار دکتر مصدق به مبارزه سیاسی-حقوقی با انگلیسی‌ها پرداختند غافل شد (رئیسی عیسی‌آبادی، ۱۴۰۰، ۲۰-۱۹). در پیروزی انقلاب اسلامی نیز دین و مذهب نقش بسزایی را ایفا کرده است. همچنین، پژوهش‌های تجربی انجام‌شده بعد از انقلاب اسلامی ایران نیز گویای تأثیر دین‌داری بر فرهنگ سیاسی مردم ایران است.

در باب ضرورت پژوهش می‌توان بیان کرد که بیشتر حوزه‌های علوم اجتماعی (از جمله حوزه مربوط به دین‌داری و فرهنگ سیاسی) کمتر نیازمند انجام پژوهش‌های بیشتر هستند و در مقابل، آن‌ها بیشتر به سازماندهی تحقیقات موجود نیاز دارند؛ زیرا با افزایش تولیدات علمی در حوزه‌های تخصصی، نتایج ضدونقیضی به وجود می‌آید که نیاز به روش ترکیبی برای غلبه بر این تضادها بیشتر از قبل احساس می‌شود. راه‌حل مبتنی بر شواهد متضاد از لحاظ پیامدهای گوناگون برای پیشرفت بیشتر در یک حوزه و برای کاربرد عملی اغلب

1. Lipset

2. Diamond

ضروری است (شریف‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶، ۱۶۲). بنابراین، مسئله‌ای که در اینجا اهمیت دارد، تجمیع نتایج و رسیدن به برآیندی توجیه‌پذیر از پژوهش‌های صورت‌گرفته در این حوزه است. در این بین، روش فراتحلیل در پی تلفیق و برآیندسازی نتایج پژوهش‌ها در حوزه‌های یکسان و مشابه است. این روش به ترکیب هدفمند نتایج مطالعات متعدد برای رسیدن به یک برآورد بهتر درباره موضوع موردنظر (فرا تحلیل رابطه دین‌داری و فرهنگ سیاسی) کمک می‌کند (میرزایی و همکاران، ۱۳۹۹، ۴۱۹).

باتوجه به اینکه در سال‌های گذشته پژوهش‌های زیادی به بررسی رابطه بین دو متغیر دین‌داری و فرهنگ سیاسی پرداخته‌اند، و این مطالعات در رشته‌ها و حوزه‌های گوناگون و با جوامع آماری مختلف انجام پذیرفته است و به دلیل گستردگی و پراکندگی مطالعات و اینکه هنوز پژوهشی به بررسی موضوع موردنظر با استفاده از رویکرد فراتحلیل نپرداخته است، ضرورت انجام پژوهشی با استفاده از تکنیک فراتحلیل برای جمع‌بندی پژوهش‌های انجام‌شده در این باره احساس شده است. بنابراین مطالعه پیش‌رو در صدد است به وسیله فراتحلیل به جمع‌بندی پژوهش‌های انجام‌شده درباره دین‌داری و فرهنگ سیاسی در جمهوری اسلامی ایران پردازد و این فرضیه را بررسی کند که آیا رابطه بین دین‌داری و فرهنگ سیاسی در تمامی پژوهش‌های انجام‌شده معنادار می‌باشد و ثانیاً بررسی کند پژوهش‌هایی که در این باره در سال‌های گذشته انجام پذیرفته‌اند نتایج همگن و همسویی داشته‌اند یا اینکه بین پژوهش‌ها ناهمگنی وجود داشته است. بنابراین ضرورت داشت تا با استفاده از تکنیک فراتحلیل به بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در این باره پرداخته شود. بر همین اساس و با فرض اجرای پژوهش‌های نسبتاً کافی در حوزه دین‌داری و رابطه آن با فرهنگ سیاسی، تمام پژوهش‌های دارای شروط فراتحلیل در این حوزه گردآوری و نتایج آن‌ها تحلیل می‌شوند.

اهداف پژوهش

- بررسی فراتحلیل رابطه دین‌داری با فرهنگ سیاسی در جمهوری اسلامی ایران؛
- بررسی همگن بودن نتایج فراتحلیل رابطه دین‌داری با فرهنگ سیاسی در جمهوری اسلامی ایران؛

- بررسی نقش تعدیلگری منطقه جغرافیایی انجام پژوهش در فراتحلیل رابطه دین‌داری با فرهنگ سیاسی؛

- بررسی نقش تعدیلگری زمان انجام پژوهش در فراتحلیل رابطه دین‌داری با فرهنگ سیاسی؛

- بررسی نقش تعدیلگری شیوه نمونه‌گیری پژوهش در فراتحلیل رابطه دین‌داری با فرهنگ سیاسی.

ادبیات پژوهش

دین‌داری

دین نظام اعتقادی سازمان‌یافته‌ای است که با مجموعه‌ای از آیین‌ها و اعمال تعریف شده، تعیین‌کننده شیوه پاسخ‌دهی افراد به تجارب زندگی است و دین‌داری اهتمام دینی است، به نحوی که نگرش و کنش‌های فرد را متأثر می‌سازد (بادی و صالحی، ۱۳۹۹، ۱۴). علامه طباطبایی در تعریف دین بیان می‌کند: دین روش مخصوصی است در زندگی که صلاح دنیا را به طوری که موافق کمال اخروی و حیات دائمی حقیقی باشد، تأمین می‌کند. پس در شریعت باید قانون‌هایی وجود داشته باشد که روش زندگانی را به اندازه نیاز روشن سازد (بحرینی نجفی و میرشاه جعفری، ۱۳۹۴، ۱۰۷).

آیت‌الله مطهری نیز در کتاب مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی، ایمان و دین را پیوندی میان انسان و جهان و به عبارت دیگر نوعی هماهنگی میان انسان و آرمان‌های کلی جهان تعریف می‌کند (منظری توکلی و عراقی‌پور، ۱۳۸۹، ۲۲)، و طبقه‌بندی مشهوری از تعالیم اسلام را که مورد پذیرش بسیاری از دانشمندان اسلامی از جمله علامه طباطبایی و آیت‌الله جوادی آملی است، در تبیین شرایع دینی اسلام پذیرفته و مورد استفاده قرار داده است (اعزاز و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۶، ۱۱). این طبقه‌بندی شامل اصول عقاید، اخلاقیات و احکام است که سه بخش اساسی تعالیم اسلامی است که به عقیده ایشان به همه جوانب نیازهای انسان اعم از دنیایی و آخرتی، جسمی یا روحی، عقلی یا فکری یا احساسی و عاطفی و فردی و اجتماعی توجه کرده است (مطهری، ۱۳۸۵، ۶۴-۶۳).

در اندیشه دورکیم^۱ نیز دین قدرت و نیرویی است که به انسان اجازه رفتار و عمل می‌دهد (مهدی‌زاده و زارع غیاث‌آبادی، ۱۳۹۲، ۴۲۱). دورکیم اعتقاد دارد دین در افراد حس وظیفه‌ای اخلاقی ایجاد می‌کند که از طریق آن فشار اجتماعی محترمانه‌ای را احساس کنند که آنان را به تبعیت از خواسته‌های اجتماعی وادار می‌کند. مناسک دینی به افراد انضباط شخصی و زهدگرایی را، که از ضروریات زندگی اجتماعی است، می‌آموزند و به این ترتیب آنان را برای زندگی اجتماعی آماده می‌کنند. مراسم دینی مردم را گرد هم جمع می‌کند و از این رو پیوندهای مشترک آن‌ها را تثبیت و انسجام اجتماعی را تقویت می‌نماید (محمدی و سیف‌زاده، ۱۳۹۸، ۸۱).

یکی از مشهورترین الگوهایی که برای تعریف دین‌داری مطرح شده، الگوی گلاک^۲ و استارک^۳ است و این الگو با تأکید بر چندبعدی بودن مفهوم دین‌داری، علاوه بر آنکه منشأ مباحثی در این زمینه شده، ادبیات مربوط به این موضوع را پر بار کرده است (اعزازی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۶، ۱۱). گلاک و استارک در کتاب ماهیت اجتماعات دینی اذعان کرده‌اند که با وجود تفاوت میان ادیان گوناگون وجوه مشترکی را میان آن‌ها می‌توان یافت. این وجوه یا عرصه‌ها در حقیقت ابعاد دین‌داری را تشکیل می‌دهند و عبارت از ابعاد اعتقادی، مناسکی، پیامدی، تجربی و فکری هستند (اونق و همکاران، ۱۳۹۸، ۱۰۸).

بُعد اعتقادی یا باورهای دینی عبارت است از باورهایی که انتظار می‌رود پیروان آن دین به آن‌ها اعتقاد داشته باشند. بُعد مناسکی یا اعمال دینی شامل اعمال دینی مشخص همچون: عبادت، نماز، شرکت در آیین‌های دینی خاص و روزه است که انتظار می‌رود پیروان آن دین به آن‌ها اعتقاد داشته باشند. بُعد تجربی یا عواطف دینی ناظر به عواطف، تصورات و احساسات مربوط به داشتن رابطه با جوهری ربوی همچون خدا یا واقعیتی غایی یا اقتداری متعالی است. بُعد فکری یا دانش دینی مشتمل بر اطلاعات و دانسته‌های مبنایی درباره معتقدات هر دین است که پیروان هر دینی باید آن‌ها را بدانند. بُعد پیامدی نیز ناظر بر

1. Durkheim

2. Glock

3. Stark

اثرات باورها، اعمال و تجارب و دانش دینی در زندگی دینی روزمره پیروان است (رئیس‌ی عیسی‌آبادی، ۱۴۰۰، ۲۴-۲۳). همچنین باید اذعان داشت که در بیشتر پژوهش‌های انجام‌شده دربارهٔ دین‌داری و رابطهٔ آن با فرهنگ سیاسی از این ابعاد استفاده شده است.

فرهنگ سیاسی

دانش‌واژه فرهنگ سیاسی را نخستین بار گابریل آلموند^۱ در علم سیاست به‌کار برد. ساموئل بوراندر^۲ و آدام اولام^۳ نیز از پیشگامان کاربرد آن هستند. آلموند فرهنگ سیاسی را الگوی ایستارها و سمت‌گیری‌های فردی نسبت به سیاست در میان اعضای یک نظام تعریف می‌کند. همچنین به عقیدهٔ بال^۴، فرهنگ سیاسی ترکیب ایستارها، اعتقادات، شور و احساس و ارزش‌های اجتماعی مرتبط با نظام سیاسی و مسائل سیاسی است (عالم، ۱۳۸۸، ۱۱۳-۱۱۲). از دید الازار^۵ نیز فرهنگ سیاسی الگوی ویژه‌ای از جهت‌گیری به کنش سیاسی است که در هر نظام سیاسی نهادینه شده است (الازار، ۱۹۶۶، ۳۴؛ احمدی و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۱۲).

اونیل فرهنگ سیاسی را رشته‌ای از هنجارهای اساسی برای فعالیت سیاسی در جامعه تعریف می‌کند (لعل‌علیزاده، ۱۳۹۳، ۷۷-۷۶). لوسین پای^۶ نیز فرهنگ سیاسی را محصول مشترک نظام سیاسی و تاریخ زندگی افرادی که آن نظام را به‌وجود آوردند، تعریف می‌کند (نقیب‌زاده، ۱۳۹۳، ۶۵).

آلموند و وربا، سه نوع فرهنگ سیاسی محدود، تبعی و مشارکتی را مطرح کرده‌اند. فرهنگ سیاسی محدود، با آگاهی اندک از حکومت، انتظارات اندک از حکومت و میزان پایین مشارکت سیاسی مشخص می‌شود (صبوری، ۱۳۸۱، ۲۳۷). فرهنگ سیاسی تبعی

1. G. Almond

2. Samuel Burandr

3. Adam Ulam

4. Ball

5. Elazar

6. Lucian Pye

شامل گروهی می شود که معمولاً تحت تأثیر نخبگان یا گروه دیگری هستند و آگاهی آن‌ها از طریق واسطه است. در این نوع فرهنگ سیاسی، شهروندان توانایی بسیار محدودی برای تأثیرگذاری بر دولت دارند. در این فرهنگ سیاسی، بی تفاوتی شهروندان مشهود می باشد (لعل علیزاده، ۱۳۹۳، ۷۸) و زمانی که گرایش‌ها نسبت به همه عوامل سیاسی مثبت است، فرهنگ سیاسی از نوع مشارکتی می باشد. البته گونه‌های فرهنگ سیاسی ارائه شده گونه‌های آرمانی و مطلوب‌اند؛ زیرا هیچ‌گونه نظام سیاسی را نمی توان یافت که دارای یک فرهنگ سیاسی خالص باشد. واقعیت این است که فرهنگ سیاسی در همه کشورهای مجموعه‌ای از فرهنگ‌های سیاسی مختلط است و در هر دوره، یکی از انواع فرهنگ سیاسی بر دیگر فرهنگ‌ها غلبه دارد (علوی، ۱۳۹۳، ۲۱).

آلموند و وربا از ترکیب سه نوع فرهنگ سیاسی محدود، تبعی و مشارکتی، سه نوع مختلط فرهنگ سیاسی محدود-تبعی، فرهنگ سیاسی تبعی-مشارکتی و فرهنگ سیاسی مشارکتی-محدود را مطرح کرده‌اند (لعل علیزاده، ۱۳۹۳، ۷۸) و در نهایت، انواع فرهنگ سیاسی را براساس دو محور، نوع جهت‌گیری‌های فردی نسبت به نظام سیاسی (نگرش ادراکی، نگرش ارزشی و نگرش احساسی) و موضوع جهت‌گیری‌ها (اشخاص حاکم، سیاست‌های حکومت و ساختارهای حکومت) مشخص می کنند. از این دیدگاه، هرچه فرهنگ سیاسی ادراکی تر و معطوف به موضوعات کلی باشد، بیشتر برای مردم‌سالاری مساعد می باشد (بشیریه، ۱۳۹۳، ۳۳۴).

روزنبان^۱ نیز علاوه بر انواع فرهنگ‌های سیاسی مطرح شده از سوی آلموند و وربا، انواع فرهنگ سیاسی مدنی، فرهنگ سیاسی غیردینی، فرهنگ سیاسی ایدئولوژیک، فرهنگ سیاسی همگن و فرهنگ سیاسی چندپاره را مطرح می کند (عالم، ۱۳۸۸، ۱۱۶-۱۱۵).
الازار نیز نوعی گونه‌شناسی از فرهنگ سیاسی مطرح کرده است که به سه دسته اصلی اخلاق‌گرا، فردگرا و سنت‌گرا تقسیم می شود (احمدی و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۱۲).

دین‌داری و فرهنگ سیاسی

رابطه بین دین و سیاست از جمله موضوعات مناقشه‌برانگیز در حوزه اندیشه سیاسی و دینی است، که به‌وضوح در مجامع علمی و در بین اندیشمندان و آثارشان مشاهده می‌شود. پژوهش در این زمینه در جهان، و به‌ویژه کشورهای غربی رواج گسترده‌ای دارد، به‌طوری‌که قدمت پژوهش آکادمیک در آن‌ها در مقایسه با جوامع مذهبی چون ایران، که از قضا به پیوند این دو مقوله تأکید فراوانی دارند، بسیار بیشتر است. این مطلب را با جست‌وجوی اندکی در تارنماهای علمی و پژوهشی و با مراجعه به کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و طرح‌های پژوهشی می‌توان دریافت؛ در حالی‌که در این جوامع، اگر نگوئیم تمام آن‌ها، حداقل دولت‌های حاکمه غیردینی‌اند. در کشور ما نیز مطالعه در این زمینه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی افزایش یافته است (نائبی و میرزایی، ۱۳۹۷، ۴۹۴).

یکی از مهم‌ترین اندیشمندانی که به بحث تیپولوژی دین در ارتباط با مباحث سیاسی پرداخته است، ماکس وبر است. وبر معتقد است که ادیان به دو شیوه به دنبال آشتی انتظارات هنجاری و تجارب واقعی هستند. او جهان را مجموعه‌ای از موجودات انسانی تعریف می‌کند که به زندگی روزمره در این کره خاکی دست می‌زنند. یکی از شیوه‌هایی که مذاهب می‌توانند در قبال جهان در پیش گیرند، شیوه «این جهانی» یا زاهدانه است. اخلاق اقتصادی و سیاسی و آموزه‌های این ادیان بیشتر معطوف به این امر است که فعالیت‌های اقتصادی و سیاسی را وسیله‌ای برای رسیدن به رستگاری در این دنیا و در دنیایی دیگر می‌داند. در این جوامع انسان‌ها می‌کوشند تا در نقش ابزار خداوندی در درون جهان عمل کنند (رهبرقاصی و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۴۴).

رونالد اینگلهارت^۱ در سازگاری اسلام و دمکراسی به مغایرت‌نداشتن ارزش‌ها و آموزش‌های قرآن با ارزش‌ها و آموزه‌های دمکراسی از جانب محققان و پیمایش ارزش‌های جهانی در موج اول ۲۰۰۱-۱۹۹۹ که در آن مسلمانان حمایت شگفت‌انگیز و گسترده‌ای از دمکراسی ابراز داشتند استناد می‌کند. وی در این خصوص عنوان می‌کند که گذشته‌ازاین حتی

1. Ronald Inglehart

اگر فرهنگ اسلامی مشترک را بپذیریم، محققان دلیل می‌آورند که ارزش‌ها و آموزه‌های قرآن با ارزش‌ها و آموزه‌های دموکراسی مغایرتی ندارند (نائبی و میرزایی، ۱۳۹۷، ۴۹۹-۴۹۸). از این‌رو، وی بر این عقیده است که دین الهی اسلام دارای نگرشی مثبت نسبت به مردم‌سالاری و فرهنگ سیاسی مشارکتی است (رهبرقاضی و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۴۷). بنابراین در دیدگاه اینگلهارت، مذهب به‌عنوان یک میراث فرهنگی عامل تأثیرگذار مهمی بر فرهنگ سیاسی جامعه است، به طوری که وی نفوذ و تأثیر مذهب را بیشتر از طبقه اجتماعی می‌داند (کردی، ۱۳۸۸، ۷۷).

مایکل راش^۱ نیز به‌عنوان نظریه‌پرداز جامعه‌شناسی سیاسی، در بحث و بررسی درباره مشارکت سیاسی، بحث جامعه‌پذیری و فرهنگ سیاسی را مطرح می‌کند و بیان می‌دارد که فرد در فرایند جامعه‌پذیری، ارزش‌ها و نگرش‌هایی را یاد می‌گیرد و درباره آن‌ها شناخت پیدا می‌کند (راش، ۱۳۹۰، ۱۳۱). همچنین مایکل راش، در مدل نظری خود درباره دست‌زدن به رفتار سیاسی، فرهنگ سیاسی را محیط یا زمینه سیاسی مطرح می‌کند که می‌تواند بر رفتار سیاسی تأثیرگذار باشد. بنابراین، فرهنگ سیاسی می‌تواند به‌عنوان ساختی کلان، متأثر از عوامل متعدد باشد که در محیط اجتماعی مطرح شده وجود دارد. از جمله این عوامل می‌توان به دین‌داری و مذهب و همچنین دیگر عوامل اشاره کرد (علمی، ۱۳۹۷، ۲۳).

آلموند و پاول^۲ نیز در بخشی از کتاب سیاست تطبیقی با عنوان «جامعه‌پذیری سیاسی و فرهنگ سیاسی» تأثیر دین به‌عنوان یکی از عوامل جامعه‌پذیری سیاسی بر فرهنگ سیاسی را این‌گونه بیان می‌کنند که مذاهب دنیا، حاملان ارزش‌هایی فرهنگی و اخلاقی‌اند که خواه‌ناخواه پیامدهای سیاسی دارند و بر مسائل سیاسی و سیاست‌های عمومی تأثیر می‌گذارند. به اعتقاد آنان، گروه‌های مذهبی از طریق تأکید بر تقلید، آموزش‌ها و انگیزش‌های خاص خود، نوع دین‌داری افراد را شکل می‌دهند و پس از آن در فرد معرفت، ارزش‌ها و نگرش‌های خاصی را ایجاد می‌کنند که مجموعه این معرفت‌ها، ارزش‌ها و

1. Rush

2. Powell

نگرش‌ها می‌تواند فرهنگ سیاسی فرد باشد. تلفیق نظریه جامعه‌پذیری سیاسی آلموند و پاول، و مایکل راش را به صورت خلاصه در شکل زیر نمایش داده‌ایم.

(آلموند و پاول، ۱۳۷۵: ۲۵؛ نائبی و میرزایی، ۱۳۹۷: ۴۹۸).

پل زیگموند^۱ نیز در پژوهشی با عنوان «دمکراسی مسیحی، آزادسازی دینی و فرهنگ سیاسی» به این نتیجه می‌رسد که دین‌داری و مذهب، یکی از منابع مهم جهت‌گیری‌های ارزشی است و باید انتظار داشته باشیم که بتواند تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر فرهنگ سیاسی جوامع داشته باشد (نجف‌پور و تدین‌راد، ۱۴۰۰، ۳۲۴). همچنین الازار جهت‌گیری افراد به نظام سیاسی، چگونگی عملکرد دولت و مقامات حکومتی و ارزش‌های مذهبی و قومی را در شکل‌گیری فرهنگ سیاسی مؤثر می‌داند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۱۲).

روش پژوهش

در این پژوهش، با توجه به اهداف و ماهیت آن، از روش فراتحلیل استفاده شده است. با این روش می‌توان نتایج پژوهش‌ها را با یکدیگر ترکیب و روابطی تازه میان پدیده‌های اجتماعی کشف کرد (هانتر، ۲۰۰۴، ۶۵؛ نیازی و همکاران، ۱۳۹۷، ۲۵۰). در روش فراتحلیل، پژوهشگر با ثبت ویژگی‌ها و یافته‌های توده‌ای از تحقیقات در قالب مفاهیم کمی، آن‌ها را آماده استفاده از روش‌های نیرومند آماری می‌کند. فراتحلیل، تحلیل تحلیل‌هاست؛ همچنین تحلیل آماری مجموعه بزرگی از نتایج مطالعات منفرد با هدف یکی کردن و ادغام یافته‌هاست (محمدی و همکاران، ۱۳۹۱، ۱۳).

جامعه آماری پژوهش پیش‌رو، پژوهش‌های داخلی انجام‌شده در زمینه رابطه بین دین‌داری و فرهنگ سیاسی است. برای جست‌وجوی پیشینه پژوهش و (پژوهش‌های مرتبط با دین‌داری و فرهنگ سیاسی) از پایگاه‌های اطلاعاتی جهاد دانشگاهی (SID)، پایگاه مجلات تخصصی

1. Paul Sigmund

فرا تحلیل نسبت دین داری با فرهنگ سیاسی در ایران... - معصومه باقری (۱۸۰-۱۵۲) / ۱۶۳

نور (Noormags)، پایگاه بانک اطلاعات نشریات کشور (Magiran)، پایگاه مرکز اسناد و مدارک علمی ایران (Irandoc)، پرتال علوم انسانی (Ensani.ir) و سیویلیکا (Civilica)) استفاده شده است. در نهایت، هفده پژوهش اعم از مقاله و پایان نامه بررسی شد که از این بین تعداد سیزده پژوهش ملاک های لازم برای ورود به فرا تحلیل را دارا بوده اند.

تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از نرم افزار CMA2 (نرم افزار جامع فرا تحلیل) محاسبه و انجام شد. در این پژوهش برای انتخاب مطالعات برای انجام فرا تحلیل از روش نمونه گیری غیر تصادفی هدفمند استفاده شده است. همچنین، ملاک های انتخاب مطالعات برای فرا تحلیل عبارت اند از: ۱. داشتن شروط لازم از نظر روش شناسی (فرضیه سازی، روش پژوهش، حجم نمونه، روش نمونه گیری)؛ ۲. موضوع پژوهش بررسی مطالعات دین داری با فرهنگ سیاسی باشد؛ ۳. پژوهش ها به صورت پیمایشی انجام شده باشد؛ ۴. پژوهش در ایران انجام شده باشد.

جدول ۱: پژوهش های انتخابی برای فرا تحلیل

کد	پژوهشگر	مکان	سال	حجم نمونه	جامعه آماری	شیوه نمونه گیری	نوع پژوهش
۱	بیات ریزی	تهران	۱۳۷۹	۳۷۶	دانشجویان	طبقه ای	پایان نامه
۲	حق خواه	تهران	۱۳۸۵	۳۰۰	دانشگاهیان	طبقه ای	پایان نامه
۳	تقی زاده ایمانی	تهران	۱۳۸۵	۳۵۳	دانشجویان	خوشه ای	پایان نامه
۴	گلچین و همکاران	تهران	۱۳۸۷	۳۰۰	دانشجویان	طبقه ای	مقاله
۵	کردی	گلستان	۱۳۸۸	۵۶۲	شهروندان	طبقه ای	پایان نامه
۶	رئبسی عیسی آبادی	فارسان	۱۳۹۰	۴۰۵	شهروندان	خوشه ای	پایان نامه
۷	میارغنج	بوکان	۱۳۹۴	۳۱۰	معلمان	طبقه ای	پایان نامه
۸	رهبرقازی و همکاران	اصفهان	۱۳۹۵	۳۳۹	شهروندان	تصادفی	مقاله
۹	نائبی و میرزایی	تهران	۱۳۹۷	۳۸۴	شهروندان	تصادفی	مقاله
۱۰	علمی	ماکو	۱۳۹۷	۳۸۱	روستائیان	خوشه ای	پایان نامه
۱۱	رئبسی عیسی آبادی	فارسان	۱۴۰۰	۳۷۸	شهروندان	خوشه ای	مقاله
۱۲	قجری و باسیتی	بروجن	۱۴۰۰	۳۵۰	شهروندان	تصادفی	مقاله
۱۳	نجف پور و تدین راد	اهواز	۱۴۰۰	۴۱۸	دانشجویان	-	مقاله

(منبع: یافته های پژوهش)

یافته‌های پژوهش

همان‌طور که جدول شماره ۲ نشان می‌دهد، در ۶۱/۵ درصد پژوهش‌های انجام‌شده تعداد نویسندگان یک نفر بوده است و به ترتیب در ۳۳/۱ درصد و ۱۵/۴ درصد پژوهش‌ها تعداد نویسندگان دو نفر و بیشتر از دو نفر بوده‌اند. همچنین، جدول شماره ۲ نشان می‌دهد که ۶۱/۵ درصد پژوهش‌ها در شهر تهران و مراکز استان‌ها انجام پذیرفته‌اند و فقط ۳۸/۵ درصد پژوهش‌ها در دیگر شهرهای کشور انجام پذیرفته‌اند. همان‌طور که جدول شماره ۲ نشان می‌دهد، ۴۶/۲ درصد پژوهش‌های انتخاب‌شده برای فراتحلیل بین سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۰ انجام پذیرفته‌اند و ۵۳/۸ درصد پژوهش‌های بررسی‌شده نیز بین سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۴۰۰ انجام پذیرفته‌اند. از نظر جامعه آماری نیز ۳۵/۵ درصد پژوهش‌ها را جامعه آماری دانشگاهی و ۶۱/۵ درصد را نیز جامعه آماری غیردانشگاهی دربرمی‌گیرند. همچنین در ۳۳/۳ درصد پژوهش‌ها از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای، در ۴۱/۷ درصد پژوهش‌ها از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب با حجم و در ۲۵ درصد پژوهش‌ها نیز از روش تصادفی ساده استفاده شده است. در نهایت، نتایج جدول شماره ۲ نشان می‌دهد که ۴۶/۲ درصد از پژوهش‌های انتخاب‌شده برای فراتحلیل مقاله بوده‌اند و ۵۳/۸ درصد نیز از پایان‌نامه‌های مرتبط استفاده شده است.

جدول ۲: خلاصه اطلاعات توصیفی پژوهش‌های نمونه

متغیر	گروه	فراوانی	درصد فراوانی
تعداد نویسندگان	یک نفر	۸	۶۱/۵
	دو نفر	۳	۲۳/۱
	بیشتر از دو نفر	۲	۱۵/۴
	جمع کل	۱۳	۱۰۰
مکان جغرافیایی انجام پژوهش	تهران و مراکز استان‌ها	۸	۶۱/۵
	شهرستان‌ها	۵	۳۸/۵
	کل	۱۳	۱۰۰
سال انجام پژوهش	۱۳۷۹ - ۱۳۹۰	۶	۴۶/۲
	۱۳۹۱ - ۱۴۰۰	۷	۵۳/۸
	کل	۱۳	۱۰۰

۳۵/۵	۵	دانشگاهی	جامعه آماری
۶۱/۵	۸	غیردانشگاهی	
۱۰۰	۱۳	کل	
۳۳/۳	۴	خوشه‌ای چندمرحله‌ای	شیوه نمونه‌گیری
۴۱/۷	۵	طبقه‌ای متناسب با حجم	
۲۵/۰	۳	تصادفی ساده	
۱۰۰	۱۲	کل	نوع پژوهش
۴۶/۲	۶	مقاله	
۵۳/۸	۷	پایان‌نامه	
۱۰۰	۱۳	کل	

(منبع: یافته‌های پژوهش)

در جدول ۳ ضمن برآورد اندازه اثر تفکیکی پژوهش‌های انتخاب‌شده برای فراتحلیل، اثرات ترکیبی ثابت و تصادفی نیز مشخص شد. براساس جدول ۳ در همه ۱۳ پژوهش بررسی شده، رابطه میان دین‌داری و فرهنگ سیاسی معنادار بوده، و بزرگ‌ترین همبستگی مربوط به پژوهش شماره ۱۱، پژوهش رئیسی عیسی‌آبادی (۱۴۰۰) با عنوان «بررسی جامعه‌شناختی تأثیر دین‌داری بر فرهنگ سیاسی؛ مطالعه موردی شهر فارس»، و کوچک‌ترین مقدار همبستگی مربوط به پژوهش شماره ۵، کردی (۱۳۸۸) با عنوان «فرهنگ سیاسی و عوامل اجتماعی آن؛ مطالعه موردی استان گلستان» است. همچنین، هر دو اندازه اثرات ترکیبی تصادفی و ثابت در سطح ۹۹ درصد معنادار هستند.

جدول ۳: خلاصه اطلاعات مربوط به فراتحلیل دین‌داری و فرهنگ سیاسی روی پژوهش‌های نمونه

کد	نوع پژوهش	سال	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	z-value	p-value
۱	پایان‌نامه	۱۳۷۹	۰/۲۵۸	۰/۱۶۱	۰/۳۵۰	۵/۰۹۸	۰/۰۰۰
۲	پایان‌نامه	۱۳۸۵	۰/۴۳۷	۰/۳۴۱	۰/۵۲۴	۸/۰۷۴	۰/۰۰۰
۳	پایان‌نامه	۱۳۸۵	۰/۳۰۴	۰/۲۰۶	۰/۳۹۶	۵/۸۷۳	۰/۰۰۰
۴	مقاله	۱۳۸۷	۰/۴۳۷	۰/۳۴۱	۰/۵۲۴	۸/۰۷۴	۰/۰۰۰
۵	پایان‌نامه	۱۳۸۸	۰/۱۱۲	۰/۰۳۰	۰/۱۹۳	۲/۶۵۹	۰/۰۰۸
۶	پایان‌نامه	۱۳۹۰	۰/۷۲۶	۰/۶۷۶	۰/۷۶۹	۱۸/۴۵۰	۰/۰۰۰

۰/۰۰۰	۸/۷۵۸	۰/۵۴۵	۰/۳۷۰	۰/۴۶۲	۱۳۹۴	پایان‌نامه	۷
۰/۰۰۰	۴/۱۰۰	۰/۳۱۹	۰/۱۱۶	۰/۲۲۰	۱۳۹۵	مقاله	۸
۰/۰۰۰	۱۲/۰۷۰	۰/۶۱۶	۰/۴۷۶	۰/۵۵۰	۱۳۹۷	مقاله	۹
۰/۰۰۰	۱۶/۹۷۷	۰/۷۵۰	۰/۶۴۸	۰/۷۰۳	۱۳۹۷	پایان‌نامه	۱۰
۰/۰۰۰	۱۷/۵۳۶	۰/۷۶۴	۰/۶۶۶	۰/۷۱۹	۱۴۰۰	مقاله	۱۱
۰/۰۰۱	۳/۲۳۶	۰/۲۷۲	۰/۰۶۸	۰/۱۷۲	۱۴۰۰	مقاله	۱۲
۰/۰۰۰	۱۰/۶۰۱	۰/۵۴۹	۰/۴۰۰	۰/۴۷۸	۱۴۰۰	مقاله	۱۳
۰/۰۰۰	۳۳/۵۶۵	۰/۴۷۱	۰/۴۲۶	۰/۴۴۹	ترکیبی ثابت		اندازه
۰/۰۰۰	۶/۱۱۰	۰/۵۶۹	۰/۳۲۱	۰/۴۵۴	ترکیبی تصادفی		اثر

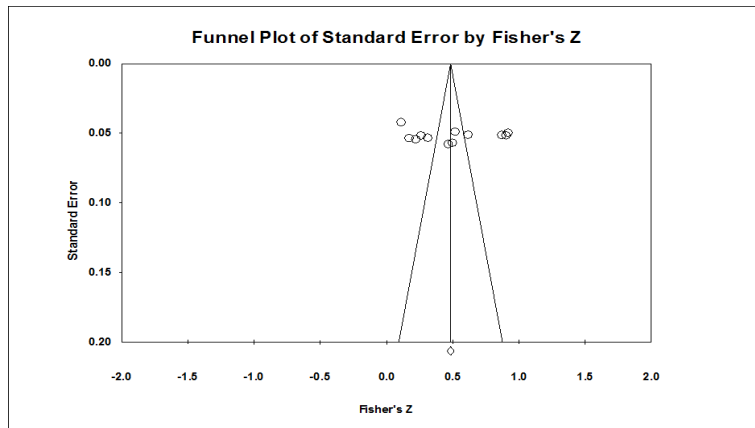
(منبع: یافته‌های پژوهش)

سوگیری انتشار

یکی از موضوعات مورد توجه در هر فراتحلیل، ارزیابی سوگیری انتشار است. منظور از سوگیری انتشار این است که یک فراتحلیل شامل تمام مطالعات انجام‌شده درباره موضوع بررسی شونده نیست. ممکن است برخی مطالعات به دلایل گوناگون منتشر نشده باشد یا حداقل در مجلات نمایه‌سازی نشده منتشر شده باشد. زمانی که سوگیری انتشار وجود دارد، نتایج نهایی فراتحلیل تحت تأثیر قرار گرفته و برآوردهای نهایی حاصل از آن دارای تورش و خطا خواهد بود. پس لازم است سوگیری انتشار در گام‌های اولیه یک فراتحلیل شناسایی و تصحیح شود تا اعتبار نتایج افزایش یابد (مک آسکیل و همکاران،^۱ ۲۰۰۰؛ رضایی منش و عباس‌پور، ۱۳۹۴، ۸۰).

معمول‌ترین و ساده‌ترین روش شناسایی تورش انتشار، استفاده از یک نمودار پراکنندگی دوبعدی به نام نمودار فانل یا قیفی است. مطابق با این نمودار اثر مداخله به دست آمده از هر مطالعه در مقابل اندازه نمونه آن مطالعه ترسیم می‌شود. مطابق با منطق نمودارهای فانل یا قیفی، تحقیقات دارای خطای استاندارد پایین دارای سوگیری انتشار نبوده و در بالای قیف جمع می‌شوند؛ اما برعکس، تحقیقات دارای خطای استاندارد بالا در سمت پایین قیف جمع شده و سوگیری انتشارشان نیز افزایش پیدا می‌کند. در صورتی که سوگیری انتشار وجود نداشته باشد،

نمودار نیز حول خلاصه اندازه اثر، حالت متقارن به خود می‌گیرد (پناهی، ۱۳۹۸، ۹۹). نتایج بررسی سوگیری انتشار در این پژوهش بیانگر نبود سوگیری انتشار در این تحقیق است.

نمودار ۱: نمودار فانل پژوهش‌های بررسی شده (منبع: یافته‌های پژوهش)

روش اصلاح و برازش دوال توئیدی نیز برای ارزیابی و تعدیل سوگیری انتشار به کار می‌رود. این روش از یک فرایند تکراری استفاده می‌کند که در آن مشاهدات نامنطبق از نمودار قیفی حذف می‌شوند؛ سپس ارزش‌های اختصاص داده شده به مطالعات مفقود اضافه می‌شوند؛ یعنی عمل پرکردن برآورد اندازه اثر و خطای استاندارد مطالعاتی که احتمالاً آزرین رفته‌اند (علی، ۱۳۹۹، ۱۵۲). جدول ۴ نتایج روش اصلاح و برازش دوال و توئیدی را نشان می‌دهد. با توجه به داده‌های جدول ۲، این مطالعه و فراتحلیل برای کامل شدن نیاز به پژوهش دیگری ندارد.

جدول ۴: نتایج روش اصلاح و برازش دوال و توئیدی

مقدار Q	اثرات تصادفی			اثرات ثابت			
	حد بالا	حد پایین	تخمین نقطه‌ای	حد بالا	حد پایین	تخمین نقطه‌ای	
مطالعات مورد نیاز: ۰							
۳۶۹/۵۷۲	۰/۵۶۹	۰/۳۲۰	۰/۴۵۳	۰/۴۷۱	۰/۴۲۶	۰/۴۴۹	ارزش مشاهده شده
۳۶۹/۵۷۲	۰/۵۶۹	۰/۳۲۰	۰/۴۵۳	۰/۴۷۱	۰/۴۲۶	۰/۴۴۹	ارزش تعدیل شده

(منبع: یافته‌های پژوهش)

روش N ایمن از خطای روزنتال نیز برای ارزیابی و تعدیل سوگیری انتشار به کار می‌رود. روزنتال، تعیین تعداد مطالعات گمشده (با میانگین اثر برابر صفر)، یعنی تعداد مطالعات مؤید فرضیه صفر، که باید به تحلیل اضافه شود و از لحاظ آماری یک اثر کلی غیر معنادار به دست دهد و نتیجه را تغییر دهد، پیشنهاد می‌کند (حجازی و صیادی، ۱۳۹۹، ۲۳۰). در این پژوهش نیز با توجه به جدول ۵ باید تعداد ۳۸۳۱ مطالعه دیگر صورت گیرد و بررسی شود تا مقدار P دو سوویه ترکیب شده از ۰/۰۵ تجاوز نکند؛ بدین معنا که باید ۳۸۳۱ مطالعه دیگر انجام شود تا در نتایج نهایی محاسبات و تحلیل‌ها خطایی رخ دهد و این نتیجه حاکی از دقت و صحت بالای اطلاعات و نتایج به دست آمده از این پژوهش است.

جدول ۵: محاسبات N ایمن از خطا (تعداد ناکامل بی خطر)

مقدار محاسبه شده	آماره‌ها
۳۳/۷۰۰	مقدار Z برای مطالعات مشاهده شده
۰/۰۰۰	مقدار P برای مطالعات مشاهده شده
۰/۰۵	آلفا
۲	دنباله
۱/۹۵۹۹۶	Z برای آلفا
۱۳	تعداد مطالعات مشاهده شده
۳۸۳۱	تعداد مطالعات گمشده‌ای که مقدار P را به آلفا می‌رساند

(منبع: یافته‌های پژوهش)

بررسی همگنی

برای تشخیص ناهمگونی از آزمون Q استفاده می‌شود. مقدار بالای Q و مقدار پایین P- Value حاکی از ناهمگونی پژوهش‌های وارد شده به فراتحلیل می‌باشد. با توجه به نتایج حاصل از آزمون باید گفت ($Q = 369/573$, $P < 0.01$)، فرض همگونی میان پژوهش‌ها تأیید نمی‌شود. یکی دیگر از شاخص‌هایی که برای تشخیص ناهمگونی به کار می‌رود شاخص I^2 می‌باشد. به طور کلی، مقادیر I^2 اگر برابر ۲۵٪، ۵۰٪ و ۷۵٪ باشد، به ترتیب به عنوان ناهمگونی پایین، متوسط و بالا تفسیر می‌شود. بنابراین اندازه ناهمگونی در این پژوهش بالا تفسیر می‌شود؛ بنابراین تلفیق آن‌ها با مدل آثار ثابت موجه نیست؛ زیرا بیش از ۹۶ درصد از

فرا تحلیل نسبت دین داری با فرهنگ سیاسی در ایران... - معصومه باقری (۱۸۰-۱۵۲) / ۱۶۹

تغییرات کل مطالعات به ناهمگنی آن‌ها مربوط می‌شود. بنابراین باید از مدل اثرات ترکیبی تصادفی استفاده کرد.

جدول ۶: نتایج حاصل از آزمون Q

I-Squared(I^2)	سطح معناداری P-Value	درجه آزادی Df	مقدار آزمون Q	شاخص آماری
۹۶/۷۵۳	۰/۰۰۰	۱۲	۳۶۹/۵۷۳	نتایج

(منبع: یافته‌های پژوهش)

داده‌های جدول ۷ نیز نشان می‌دهند که میانگین اثر دین داری (اثرات ترکیبی تصادفی) با فرهنگ سیاسی در نمونه پژوهش شده معادل ۰/۴۵۴ است؛ چون این اندازه برآورد در محدوده اطمینان است، باید گفت رابطه دین داری با فرهنگ سیاسی تأیید می‌شود. شایان ذکر است برآورد نقطه‌ای به دست آمده (۰/۴۵۴) بر مبنای معیار کوهن، حاکی از رابطه در حد متوسط ولی روبه‌بالا است. در مجموع باید گفت دین داری در سطح متوسط ولی روبه‌بالایی می‌تواند با فرهنگ سیاسی رابطه داشته باشد و همچنین بر متغیر فرهنگ سیاسی تأثیرگذار باشد.

جدول ۷: نتایج حاصل از اندازه اثر ترکیبی تصادفی رابطه دین داری و فرهنگ سیاسی

p-value	z-value	حد بالا	حد پایین	اندازه اثر	تعداد مطالعات	موضوع
۰/۰۰۰	۶/۱۱۰	۰/۵۶۹	۰/۳۲۱	۰/۴۵۴	۱۳	دین داری و فرهنگ سیاسی

(منبع: یافته‌های پژوهش)

باتوجه به نتایج پژوهش، که نشان‌دهنده ناهمگونی بین مطالعات مورد بررسی می‌باشد، سعی شده است که در خصوص مشخص کردن این ناهمگونی از متغیرهای تعدیل‌کننده شیوه نمونه‌گیری (تصادفی ساده، خوشه‌ای و طبقه‌ای)، زمان انجام پژوهش و منطقه جغرافیایی انجام پژوهش (تهران و مراکز استان‌ها و شهرستان‌ها) استفاده شود تا از این طریق بتوان به تعیین واریانس بین مطالعات پرداخت.

بررسی نقش تعدیل‌کنندگی شیوه نمونه‌گیری

جدول ۸ اندازه‌های اثر ترکیبی مدل‌های ثابت و تصادفی مربوط به رابطه متغیر دین‌داری با فرهنگ سیاسی را به تفکیک شیوه نمونه‌گیری نشان می‌دهد. در پژوهش‌هایی که از شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای استفاده شده است، اندازه اثر تصادفی ۰/۶۳۷ و به ترتیب در پژوهش‌هایی که از شیوه نمونه‌گیری طبقه‌ای و تصادفی ساده استفاده شده است، اندازه اثر تصادفی برابر با ۰/۳۴۵ و ۰/۳۲۷ می‌باشند. همچنین اندازه اثر هر سه گروه در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنادار است. بنابراین، می‌توان گفت در رابطه بین دین‌داری و فرهنگ سیاسی، نقش شیوه نمونه‌گیری پژوهش تأثیر بسزایی در این رابطه دارد. در واقع، می‌توان گفت دین‌داری در پژوهش‌هایی که شیوه نمونه‌گیری آن خوشه‌ای چندمرحله‌ای بوده است در قیاس با پژوهش‌های دیگر رابطه بیشتری را با فرهنگ سیاسی نشان داده است.

جدول ۸: نتایج حاصل از اندازه اثر ترکیبی رابطه دین‌داری با فرهنگ سیاسی به تفکیک شیوه نمونه‌گیری

مدل اثرات تصادفی			مدل اثرات ثابت			تعداد اندازه اثر	شیوه نمونه‌گیری
p-value	z-value	اندازه ترکیبی	p-value	z-value	اندازه ترکیبی		
۰/۰۰۰	۲/۳۶۷	۰/۳۲۷	۰/۰۰۰	۱۱/۳۷۵	۰/۳۳۵	۳	تصادفی ساده
۰/۰۰۰	۵/۲۵۶	۰/۶۳۷	۰/۰۰۰	۲۹/۶۳۰	۰/۶۴۳	۴	خوشه‌ای چندمرحله‌ای
۰/۰۰۰	۴/۳۸۹	۰/۳۴۵	۰/۰۰۰	۱۳/۸۵۳	۰/۳۱۳	۵	طبقه‌ای متناسب با حجم

(منبع: یافته‌های پژوهش)

بررسی نقش تعدیل‌کنندگی منطقه جغرافیایی پژوهش

جدول ۹ اندازه‌های اثر ترکیبی مدل‌های ثابت و تصادفی مربوط به رابطه متغیر دین‌داری با فرهنگ سیاسی را به تفکیک منطقه جغرافیایی پژوهش نشان می‌دهد. در پژوهش‌هایی که در شهرستان‌های کشور انجام پذیرفته است، اندازه اثر تصادفی ۰/۵۸۸ و در پژوهش‌هایی که در تهران و مراکز استان‌ها انجام پذیرفته است اندازه اثر تصادفی برابر با ۰/۵۲۴ می‌باشد. همچنین اندازه اثر هر دو گروه در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنادار است. بنابراین، می‌توان گفت در رابطه بین

فرا تحلیل نسبت دین داری با فرهنگ سیاسی در ایران... - معصومه باقری (۱۸۰-۱۵۲) / ۱۷۱

دین داری و فرهنگ سیاسی، نقش منطقه جغرافیایی پژوهش تأثیر بسزایی در این رابطه دارد. در واقع، می توان گفت دین داری در پژوهش هایی که منطقه جغرافیایی آن ها شهرستان های کشور بوده است در قیاس با پژوهش های دیگر رابطه بیشتری را با فرهنگ سیاسی نشان داده است.

جدول ۹: نتایج حاصل از اندازه اثر ترکیبی رابطه دین داری با فرهنگ سیاسی

به تفکیک منطقه جغرافیایی پژوهش

مدل اثرات تصادفی			مدل اثرات ثابت			تعداد اندازه اثر	منطقه جغرافیایی پژوهش
p- value	z- value	اندازه ترکیبی	p- value	z-value	اندازه ترکیبی		
۰/۰۰۰	۵/۴۳۴	۰/۵۲۴	۰/۰۰۰	۳۱/۸۴۴	۰/۵۳۷	۸	تهران و مراکز استان ها
۰/۰۰۰	۴/۶۰۷	۰/۵۸۸	۰/۰۰۰	۲۹/۴۶۸	۰/۶۰۰	۵	شهرستان ها

(منبع: یافته های پژوهش)

بررسی نقش تعدیل کنندگی زمان انجام پژوهش

نتایج حاصل از بررسی متغیر زمان انجام پژوهش به عنوان متغیر تعدیل کننده به شرح جدول ۱۰ است. با توجه به این مطلب که پژوهش های انتخاب شده برای فراتحلیل در این پژوهش در یک بازه زمانی ۲۲ ساله از ۱۳۷۹ تا ۱۴۰۰ انجام پذیرفته اند و در این مدت جامعه دگرگونی هایی را تجربه کرده است، این احتمال وجود دارد که رابطه بین دین داری و فرهنگ سیاسی تحت تأثیر شرایط زمانی قرار گرفته باشد. جدول ۱۰ اندازه های اثر ترکیبی مدل های ثابت و تصادفی مربوط به رابطه متغیر دین داری با فرهنگ سیاسی را به تفکیک سال انجام پژوهش نشان می دهد. پژوهش هایی که تا سال ۱۳۹۰ انجام پذیرفته اند اندازه اثر تصادفی برابر با ۰/۴۰۰ داشته اند، و در پژوهش هایی که در بازه زمانی سال ۱۳۹۱ تا ۱۴۰۰ انجام پذیرفته اند، اندازه اثر ترکیبی تصادفی برابر با ۰/۴۹۷ به دست آمده است. همچنین هر دو گروه در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنادار هستند. بنابراین، می توان گفت در رابطه بین دین داری و فرهنگ سیاسی، نقش زمان انجام پژوهش تأثیر بسزایی در این رابطه دارد. در واقع، می توان گفت دین داری در بازه زمانی سال ۱۳۹۱-۱۴۰۰ در قیاس با بازه زمانی دیگر رابطه بیشتری را با فرهنگ سیاسی نشان داده است. بنابراین، می توان ادعا داشت که

هرچه از زمان انقلاب اسلامی ایران می‌گذرد، رابطه دین‌داری و فرهنگ سیاسی در حال افزایش است.

جدول ۱۰: نتایج حاصل از اندازه اثر ترکیبی رابطه دین‌داری با فرهنگ سیاسی به تفکیک زمان انجام پژوهش

مدل اثرات تصادفی			مدل اثرات ثابت			تعداد اندازه اثر	زمان انجام پژوهش
p-value	z-value	اندازه ترکیبی	p-value	z-value	اندازه ترکیبی		
۰/۰۰۰	۳/۴۷۹	۰/۴۰۰	۰/۰۰۰	۱۹/۲۶۴	۰/۳۸۳	۶	۱۳۷۹ تا ۱۳۹۰
۰/۰۰۰	۵/۰۸۹	۰/۴۹۷	۰/۰۰۰	۲۷/۹۸۵	۰/۵۰۵	۷	۱۳۹۱ تا ۱۴۰۰

(منبع: یافته‌های پژوهش)

بحث و نتیجه‌گیری

نتیجه فرضیه پژوهش نشان می‌دهد که میانگین اثر دین‌داری با فرهنگ سیاسی در نمونه پژوهش شده معادل ۰/۴۵۴ است. چون این اندازه برآورد در محدوده اطمینان است، باید گفت اندازه اثر دین‌داری با فرهنگ سیاسی معنادار می‌باشد. شایان ذکر است برآورد نقطه‌ای به‌دست‌آمده (۰/۴۵۴) بر مبنای معیار کوهن، حاکی از اثر در حد متوسط روبه‌بالا می‌باشد. بنابراین، می‌توان گفت به هر میزان که دین‌داری در میان نمونه‌های پژوهشی افزایش پیدا کند میزان فرهنگ سیاسی نیز افزایش می‌یابد.

در مقایسه با میانگین اثر به‌دست‌آمده ۷ مطالعه از کل پژوهش‌های وارد شده به فراتحلیل اندازه اثری پایین‌تر از ضریب به‌دست‌آمده کسب کرده‌اند و ۶ مطالعه نیز ضریب اثر بالاتری از مقدار به‌دست‌آمده کسب کرده‌اند. بنابراین در تبیین این فرضیه می‌توان گفت نظریه‌ها بیان می‌کنند که دین‌داری، فرهنگ سیاسی را به چند طریق ارتقا می‌دهد. رابطه بین دین‌داری و فرهنگ سیاسی از جمله موضوعات مناقشه‌برانگیز در حوزه اندیشه سیاسی و دینی است، که به‌وضوح در مجامع علمی و بین‌اندیشمندان و آثارشان مشاهده می‌شود. آلموند و

پاول^۱ در بخشی از کتاب سیاست تطبیقی با عنوان «جامعه‌پذیری سیاسی و فرهنگ سیاسی» تأثیر دین به‌عنوان یکی از عوامل جامعه‌پذیری سیاسی بر فرهنگ سیاسی را این‌گونه بیان می‌کنند که مذاهب دنیا، حاملان ارزش‌هایی فرهنگی و اخلاقی‌اند که خواه‌ناخواه پیامدهای سیاسی دارد و بر مسائل سیاسی و سیاست‌های عمومی تأثیر می‌گذارند. به اعتقاد آنان، گروه‌های مذهبی از طریق تأکید بر تقلید، آموزش‌ها و انگیزش‌های خاص خود، نوع دین‌داری افراد را شکل می‌دهند و پس از آن در فرد معرفت، ارزش‌ها و نگرش‌های خاصی را ایجاد می‌کنند که مجموعه این معرفت‌ها و ارزش‌ها و نگرش‌ها می‌تواند فرهنگ سیاسی فرد باشد.

ماکس وبر نیز بر این عقیده است که دین الهی اسلام نگرشی مثبت به مردم‌سالاری و فرهنگ سیاسی مشارکتی دارد. در دیدگاه اینگلهارت نیز مذهب در نقش یک میراث فرهنگی عامل تأثیرگذار مهمی بر فرهنگ سیاسی جامعه است. پژوهش‌های تجربی نیز چه در جمهوری اسلامی ایران و چه در دنیا نشان داده‌اند که دین‌داری از متغیرهای مرتبط و مؤثر بر فرهنگ سیاسی است. بنابراین، می‌توان ادعان داشت که نتیجه این پژوهش هم با مبانی نظری و هم با پژوهش‌های تجربی انجام‌شده در رابطه بین دین‌داری و فرهنگ سیاسی همسو می‌باشد.

در بررسی همگن بودن پژوهش‌های موردنظر، آزمون Q نشان داده است که فرض همگن بودن مطالعات انجام‌شده رد می‌شود. بنابراین برای بررسی وضعیت همگونی پژوهش‌های انجام‌شده از متغیرهای تعدیلگر شیوه نمونه‌گیری، مکان انجام پژوهش و سال انجام پژوهش استفاده شده است. در میان پژوهش‌هایی که از شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای استفاده شده است، اندازه اثر ترکیبی تصادفی ۰/۶۳۷ به دست آمده است. بنابراین، می‌توان گفت در رابطه بین دین‌داری و فرهنگ سیاسی، نقش شیوه نمونه‌گیری تأثیر بسزایی دارد. همچنین، اندازه‌های اثر ترکیبی مدل‌های ثابت و تصادفی مربوط به رابطه متغیر دین‌داری و فرهنگ سیاسی به تفکیک سال انجام پژوهش نیز نشان می‌دهد که در هر دو بازه زمانی در سطح ۹۹ درصد اطمینان معنادار هستند. بنابراین، می‌توان گفت در رابطه بین دین‌داری و فرهنگ سیاسی، نقش زمان انجام پژوهش تأثیر بسزایی دارد. بنابراین، می‌توان

اذعان داشت که در این بازه زمانی ۲۲ ساله رابطه بین دین‌داری و فرهنگ سیاسی در جمهوری اسلامی ایران در حال افزایش است. و این امر نشان از اهمیت متغیر دین‌داری در افزایش فرهنگ سیاسی میان افراد جامعه دارد. در نهایت، اندازه‌های اثر ترکیبی مدل‌های ثابت و تصادفی مربوط به رابطه متغیر دین‌داری با فرهنگ سیاسی به تفکیک منطقه جغرافیایی پژوهش نیز نشان می‌دهد که در پژوهش‌های انجام‌شده در شهرستان‌های کشور، اندازه اثر تصادفی ۰/۵۸۸ و در پژوهش‌های انجام‌شده در تهران و مراکز استان‌ها اندازه اثر تصادفی برابر با ۰/۵۲۴ است. در واقع، می‌توان گفت دین‌داری در پژوهش‌هایی که منطقه جغرافیایی آن شهرستان‌های کشور بوده‌اند در قیاس با پژوهش‌های دیگر رابطه بیشتری را با فرهنگ سیاسی نشان داده است.

مبانی نظری و پژوهش‌های تجربی انجام‌شده نشان داده‌اند که متغیر دین‌داری دارای ابعاد زیادی است. یکی از مشهورترین الگوهایی که برای تعریف دین‌داری مطرح شده، الگوی گلاک و استارک است و این الگو با تأکید بر چندبعدهی بودن مفهوم دین‌داری، علاوه بر آنکه منشأ مباحثی در این زمینه شده، ادبیات مربوط به این موضوع را پر بار کرده است. گلاک و استارک در کتاب ماهیت اجتماعات دینی اذعان کرده‌اند که با وجود تفاوت میان ادیان گوناگون وجوه مشترکی را میان آن‌ها می‌توان یافت. این وجوه یا عرصه‌ها در حقیقت ابعاد دین‌داری را تشکیل می‌دهند و عبارت از ابعاد اعتقادی، مناسکی، پیامدی و تجربی هستند.

در پژوهش‌های تجربی انجام‌شده درباره رابطه دین‌داری و فرهنگ سیاسی این ابعاد شناسایی شده و از طریق فراتحلیل به بررسی رابطه این ابعاد با متغیر فرهنگ سیاسی پرداخته شده است. همچنین، به نظر می‌رسد یکی از علت‌های وجود ناهمگنی در نتایج این پژوهش را باید تفاوت میزان ارتباط ابعاد دین‌داری با فرهنگ سیاسی دانست. نتایج فراتحلیل نشان داده است که از بین ابعاد متغیر دین‌داری، بُعد دین‌داری مناسکی با ضریب اثر ۰/۵۲۸ بیشترین رابطه را با متغیر فرهنگ سیاسی داشته است. بنابراین، هرچه نمونه‌های پژوهش از نظر دین‌داری مناسکی و عمل به مناسک دینی از میزان بالاتری برخوردار باشند، به تبع آن از میزان فرهنگ سیاسی بیشتری برخوردار هستند. ماکس وبر نیز بر این عقیده است که کاهش میزان دین‌داری مناسکی، زمینه را برای دگرگونی‌هایی در خرده‌نظام سیاسی فراهم

می کند. براین اساس، در یک نظام سیاسی دینی، از جمله جمهوری اسلامی ایران، که مبتنی بر اصول و احکام دینی است، افزایش میزان دین داری مناسکی افراد، افزایش در میزان شاخص های فرهنگ سیاسی را به همراه دارد. به عبارتی، مناسک گرایی مردم، هم سویی با نظام سیاسی را به دنبال دارد. همان طور که ملاحظه می شود، نتایج این پژوهش نیز نشان داده است که دین داری مناسکی دارای بیشترین رابطه و تأثیر با فرهنگ سیاسی است (رئییسی عیسی آبادی، ۱۴۰۰، ۴۱) که نشان از اهمیت توجه به بُعد دین داری مناسکی در جوامع دینی از جمله جمهوری اسلامی ایران دارد. همچنین، نتایج این پژوهش نشان داده است که متغیر دین داری پیامدی با ضریب اثر ۰/۴۴۵ کمترین رابطه را با متغیر فرهنگ سیاسی داراست. در مجموع، براساس جدول ۱۱ می توان گفت که ابعاد دین داری اعتقادی، دین داری پیامدی و دین داری تجربی در سطح متوسط ولی روبه بالایی با فرهنگ سیاسی در رابطه هستند و میزان رابطه دین داری مناسکی و فرهنگ سیاسی در سطح بالایی ارزیابی می شود.

جدول ۱۱: نتایج حاصل از اندازه اثر ترکیبی تصادفی رابطه ابعاد دین داری با فرهنگ سیاسی

موضوع	تعداد مطالعات	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	z-value	p-value
دین داری اعتقادی به فرهنگ سیاسی	۴	۰/۴۵۵	۰/۲۶۰	۰/۶۱۴	۴/۲۸۷	۰/۰۰۰
دین داری مناسکی به فرهنگ سیاسی	۴	۰/۵۲۸	۰/۲۸۴	۰/۷۰۸	۳/۸۹۴	۰/۰۰۰
دین داری پیامدی به فرهنگ سیاسی	۳	۰/۴۴۵	۰/۲۹۹	۰/۵۷۱	۵/۵۰۴	۰/۰۰۰
دین داری تجربی به فرهنگ سیاسی	۳	۰/۴۷۵	۰/۳۱۳	۰/۶۰۹	۵/۲۷۷	۰/۰۰۰

(منبع: یافته های پژوهش)

پیشنهادها:

- باتوجه به نتایج پژوهش پیشنهاد می شود در خصوص افزایش میزان فرهنگ سیاسی در جمهوری اسلامی ایران، به تقویت اعتقادات و باورهای دینی مردم و به خصوص نسل جوان

از طریق نهادهای جامعه‌پذیری، از جمله مدرسه و دانشگاه و همچنین رسانه‌های جمعی و به‌خصوص رسانه ملی، پرداخت.

- با توجه به تأثیر بیشتر دین‌داری مناسکی در قیاس با دیگر ابعاد دین‌داری بر فرهنگ سیاسی، پیشنهاد می‌شود وضعیتی را برای افراد مهیا کنیم تا همه افراد جامعه بتوانند در مراسمات عبادی، از جمله نمازهای جماعت و آیین‌های مذهبی، شرکت کنند و بهره بیشتری ببرند و در نتیجه زمینه افزایش میزان فرهنگ سیاسی را در میان افراد جامعه مهیا کنند.

کتابنامه

- آلموند، گابریل، پاول، جونپور، بینگهام (۱۳۷۵). «جامعه‌پذیری سیاسی و فرهنگ سیاسی»، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، ترجمه علیرضا طیب، ش ۱۱۴-۱۱۳.
- احمدی، یعقوب، محمدزاده، حسین، مجیدی، ابوبکر (۱۳۹۷). «گونه‌شناسی فرهنگ سیاسی دانشجویان استان کردستان بر پایه متغیرهای اجتماعی-فرهنگی»، جامعه‌شناسی کاربردی، س ۲۹، ش ۱ (پیاپی ۶۹). ص ۱۲۸-۱۰۷.
- اعزاز، سیدمسعود، ابراهیم‌پور، حبیب (۱۳۹۶). «بررسی نقش دین‌داری در توسعه کارآمدی معلمان دبیرستان‌های اردبیل»، مجله روان‌شناسی مدرسه، دوره ۶، ش ۴، ص ۲۴-۷.
- اونق، نازمحمد، حقی، ناصر، صوفی خجسته، عبدالخلیل (۱۳۹۸). «بررسی رابطه بین میزان دین‌داری با میزان مدارای اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه‌های شهر کلاله»، مطالعات جامعه‌شناسی، سال یازدهم، ش ۴۲، ص ۱۲۴-۱۰۳.
- بادی، فاطمه، صالحی، مهدی (۱۳۹۹). «بررسی رابطه پایبندی مذهبی و عزت نفس با شادکامی دانش‌آموزان سال سوم دوره متوسطه شهرستان بندرگز»، فصلنامه راهبردهای نو در روان‌شناسی و علوم تربیتی، دوره دوم، ش ۶، ص ۲۴-۱۳.
- بحری نجفی، فاطمه، میرشاه نجفی، سیدابراهیم (۱۳۹۴). «تأثیر ابعاد باورهای مذهبی بر شادی معلمان ابتدایی در محیط کار»، دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، سال شانزدهم، ش ۴ (پیاپی ۶۲). ص ۱۱۳-۱۰۶.
- بشیری، حسین (۱۳۹۳). جامعه‌شناسی سیاسی (نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی). تهران: نی، چاپ بیست‌وسوم.
- بیات‌ریزی، رضا (۱۳۷۹). «بررسی عوامل مؤثر بر فرهنگ سیاسی دانشجویان دانشگاه تهران».

فرا تحلیل نسبت دین داری با فرهنگ سیاسی در ایران... - معصومه باقری (۱۸۰-۱۵۲) / ۱۷۷

پایان نامه کارشناسی ارشد (استاد راهنما: محمدتقی ایمان). دانشگاه شیراز، رشته جامعه‌شناسی.

پناهی، بلال (۱۳۹۸). «فرا تحلیل پیشایندها و پیامدهای پدیده سکوت زمانی در ایران»، فصلنامه علمی مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)، س ۲۸، ش ۹۴، ص ۸۵-۱۰۷.

تقی‌زاده ایمانی، سجاد (۱۳۸۹). «سنخ‌شناسی فرهنگ سیاسی در میان دانشجویان و عوامل مؤثر بر آن؛ مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه علامه طباطبائی»، پایان نامه کارشناسی ارشد (استاد راهنما: طاهره قادری). دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده علوم اجتماعی، رشته جامعه‌شناسی.

حجازی، اسد، صیادی، یاسر (۱۳۹۹). «فرا تحلیلی بر رابطه بین به کارگیری سیستم‌های اطلاعاتی مدیریت و بهبود تصمیم‌گیری مدیران»، مدیریت فرهنگ سازمانی، دوره ۱۸، ش ۲، ص ۲۴۷-۲۱۷.

حق خواه، مزگان (۱۳۸۵). «بررسی فرهنگ سیاسی دمکراتیک و عوامل مؤثر بر آن در دانشگاه تربیت معلم تهران در سال تحصیلی ۸۵-۱۳۸۴»، پایان نامه کارشناسی ارشد (استاد راهنما: مسعود گلچین). دانشگاه تربیت معلم تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، رشته جامعه‌شناسی.

راش، مایکل (۱۳۹۰). جامعه و سیاست (مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی)، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: سمت، چاپ دهم.

رضایی منش، بهروز، عباس‌پور، جعفر (۱۳۹۴). «فرا تحلیل ارتباط میان کیفیت زندگی کاری و تعهد سازمانی»، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)، س ۲۴، ش ۷۸، ص ۸۸-۶۵.

رئیس‌عیسی‌آبادی، شهاب (۱۳۹۰). «بررسی تأثیر دین‌داری بر فرهنگ سیاسی؛ مطالعه موردی: مردم شهر فارس»، پایان نامه کارشناسی ارشد (استاد راهنما: نادر رازقی)، دانشگاه مازندران، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، رشته جامعه‌شناسی.

رئیس‌عیسی‌آبادی، شهاب (۱۴۰۰). «بررسی جامعه‌شناختی تأثیر دین‌داری بر فرهنگ سیاسی؛ مورد مطالعه: شهر فارس»، فصلنامه علمی دانش انتظامی چهارمحال و بختیاری، س ۹، ش ۳۴، ص ۴۴-۱۷.

رهبرقاسمی، محمودرضا، امام‌جمعه‌زاده، سیدجواد، نوربخش، سوسن، خاکی، مینا (۱۳۹۵). «بررسی رابطه دین‌داری با دو نوع فرهنگ سیاسی مشارکتی و دمکراتیک»، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، س ۱۹، ش ۷۱، ص ۱۶۵-۱۴۱.

شریف‌زاده، حکیمه‌السادات، میرمحمدتبار، سیداحمد، عدلی‌پور، صمد (۱۳۹۶). «بررسی عوامل مؤثر بر نشاط اجتماعی در ایران»، فصلنامه راهبرد فرهنگ، ش ۴۰، ص ۱۸۰-۱۵۹. صبوری کاشانی، منوچهر (۱۳۸۱). جامعه‌شناسی سیاسی، تهران: سخن. عالم، عبدالرحمن (۱۳۸۸). بنیادهای علم سیاست، تهران: نی، چاپ بیستم. علمی، سینا (۱۳۹۷). «بررسی جامعه‌شناختی فرهنگ سیاسی روستاییان شهرستان ماکو»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد (استاد راهنما: محمدرضا غلامی). دانشگاه گیلان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی، رشته جامعه‌شناسی. علوی، پرویز (۱۳۹۳). ارتباطات سیاسی (ارتباطات، توسعه و مشارکت سیاسی)، تهران: علم‌نوین.

قجری، حسینعلی، بایستی، شهرام (۱۴۰۰). «تبیین جامعه‌شناختی انواع فرهنگ سیاسی مردم شهر بروجن»، پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، انجمن مطالعات جهان اسلام، س ۱۱، ش ۴، ص ۱۴۹-۱۲۱.

کردی، حسین (۱۳۸۸). «فرهنگ سیاسی و عوامل اجتماعی آن؛ مطالعه موردی استان گلستان»، رساله دکتری (استاد راهنما: محمدحسین پناهی). دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده علوم اجتماعی، رشته جامعه‌شناسی.

گلچین، مسعود، حق‌خواه، مژگان، سیدی، فرشته (۱۳۸۷). «فرهنگ سیاسی دموکراتیک و عوامل مرتبط با آن؛ یک مطالعه موردی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، س ۱۶، ش ۶۱، ص ۲۳۶-۱۸۹.

محمدی، اصغر، سیف‌زاده، علی (۱۳۹۸). «عوامل فرهنگی شادمانی اجتماعی؛ مطالعه موردی: جوانان شهر اصفهان»، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، دوره ۱۸، ش ۴۳، ص ۹۰-۷۱. محمدی، محمدعلی، ودادهیر، ابوعلی، سیفی، علیرضا، مشتاق، روشنگر (۱۳۹۱). «فراتحلیل مطالعات فقر در ایران»، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، س ۱۲، ش ۴۵، ص ۴۳-۷. مطهری، مرتضی (۱۳۸۵). مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی (انسان و ایمان). ج ۱، تهران: بنیاد علمی و فرهنگی شهید مطهری، چاپ بیست‌وهفتم.

منظری توکلی، علیرضا، عراقی‌پور، نجمه (۱۳۸۹). «بررسی رابطه بین دین‌داری و شادکامی در بین دانشجویان دختر دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان سال تحصیلی ۱۳۸۹-۱۳۸۸»، فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، س ۶، ش ۱۹، ص ۴۵-۱۹.

فرا تحلیل نسبت دین داری با فرهنگ سیاسی در ایران... - معصومه باقری (۱۸۰-۱۵۲) / ۱۷۹

مهدی زاده، شراره، زارع غیاث آبادی، فاطمه (۱۳۹۲). «بررسی میزان دین داری و نقش آن در شادمانی جوانان»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره ۲، ش ۳، ص ۴۳۸-۴۱۳. میرانج، خالد (۱۳۹۴). «جهت گیری های فرهنگ سیاسی معلمان و عوامل مرتبط با آن، (مطالعه پیمایشی معلمان بوکان). پایان نامه کارشناسی ارشد (استاد راهنما: امید قادرزاده)، دانشگاه کردستان، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، گروه جامعه شناسی، رشته علوم اجتماعی، گرایش جامعه شناسی.

میرزائی، مهدی، محسنی تبریزی، محسن (۱۳۹۷). «مدلی برای سنجش رابطه دین داری و فرهنگ سیاسی»، دوفصلنامه علمی - پژوهشی سیاست نظری، ش ۲۳، ص ۵۵-۲۷. میرزایی، الهام؛ حریری، نجلا، مطلبی، داریوش (۱۳۹۹). «فرا تحلیل عوامل مؤثر بر رفتار اطلاع یابی در ایران و جهان»، تحقیقات اطلاع رسانی و کتابخانه های عمومی، س ۲۶، ش ۳، ص ۴۳۸-۴۱۵.

لعل علیزاده، محمد (۱۳۹۳). جامعه شناسی سیاسی، تهران: دانشگاه پیام نور، چاپ اول. نقیب زاده، احمد (۱۳۹۳). سیاست و حکومت در اروپا (انگلستان، فرانسه، آلمان و ایتالیا)، تهران: سمت، چاپ دوازدهم.

نائبی، هوشنگ، میرزایی، مهدی (۱۳۹۷). «تبیین رابطه نوع دین داری با نوع فرهنگ سیاسی؛ مطالعه موردی: شهر تهران»، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، س ۴۸، ش ۲، ص ۵۱۲-۴۹۳.

نجف پور، سارا، تدین راد، علی (۱۴۰۰). «بررسی تطبیقی اثرگذاری نهادهای جامعه پذیرکننده بر فرهنگ سیاسی جوانان؛ مورد مطالعه: دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز»، فصلنامه علمی مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ش ۵۴، ص ۳۳۵-۳۱۹.

نیازی، محسن، اسلامی بناب، سیدرضا، منتظری خوش، حسن، سخایی، ایوب (۱۳۹۷). «فرا تحلیل مطالعات رابطه بین سبک زندگی و هویت اجتماعی»، مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، س ۱۵، ش ۲، ص ۲۶۷-۲۳۷.

Diamond, Larry (1994) Political Culture and Democracy in Developing Country. USA: Rinner Publishers

Elazar, D. J. (1966) American Federalism: A View from the States. New York: Thomas Y. Crowell Company.

- unter, J E., & Schmidt, F L. (2004) *Methods of meta-analysis: Correcting error and bias in research findings*. New York: Sage
- Lipset, Seymour Martin(1964) *Religion and Politics in the American Past and Present*. In *Religion and Social Conflict*, edited by R. Lee and M. Marty. New York: Oxford University Press
- Macaskill, Petra, Walter, Stephen, Irwig, Les.(2000). A comparison of methods to detect publication bias in meta-analysis; *STATISTICS IN MEDICINE*. 20,641-654
- Weingast, B. R. (1997) "The Political Foundations of Democracy and the Rule of Law". *American Political Science Review*, 91(2):245-263.